Panait Istrati
Pagini Autobiografice
Primii pasi spre lupta

I.
LA STĂPÂN

Împlinisem treisprezece ani, când, în cancelaria şcoalei no. 3 din Brăila, domnul director Moisescu, înmânând mamei certificatul meu de absolvire a patru clase primare, o întrebă:
— Ce-ai de gând să faci cu băiatul?
— Apoi, ce să fac, domnule director: o să-l dau la stăpân, ori la v-un meşteşug, -răspunse mama, după un oftat adânc.
Rezemat cu spatele de fereastră, bunul domn Moisescu îşi chinui „cioculeţul" cărunt, frământându-l între degete, se uită la mama, se uită la mine, privi în pământ, şi zise, ca pentru sine însuşi:
— Păcat...
Iar după o pauză:
— ... N-ai putea să-l dai la liceu?
— Nu, domnule director...; îs femeie sărmană... o biată spălătoreasă, văduvă!
— Păcat...
Mi-aduc aminte că nu vedeam nici un fel de „păcat"; dimpotrivă: mă simţeam uşurat. Ba chiar căinam pe foştii mei camarazi cari, mai „norocoşi" decât mine, aveau „s-o ia de coadă" în liceu. Prea mult am iubit libertatea; prea mi-a fost drag să fac totul din proprie pornire, pentru ca să pot îndura cea mai mică silnicie. Şi, Dumnezeu să mă ierte, dar ştiinţa instrucţiunii publice n-a descoperit încă mijlocul de-a face cartea dragă copilului.
Aşa că, în drumul spre casă, împărtăşeam durerea mamei, care, plângând în batistă, rostea mereu:
— O fi păcat... Da' ce pot să fac eu, săraca'n de mine!...
— Lasă, mamiţică: să vezi cum am să găsesc, eu singur, un stăpân pe gustul meu!...

Şi l-am găsit... Eu singur... Poate nu tocmai pe gustul meu.
Restul verii aceleia, l-am petrecut, ca de obicei, la Baldovineşti, între unchii mei Anghel şi Dumitru. Cu cel dintâi mă preparam de „crâşmărit". Cu cel de-al doilea, mă îmbătam de ultimele pâlpâiri ale unei libertăţi care avea să treacă în domeniul amintirilor ce nu se mai pot uita. Hoinăream prin vii, ţinându-mă tiptil după moş Dumitru, care trăgea cu puşca în grauri. Seara coceam porumb „de lapte" şi ascultam ţârâitul greierilor, orăcăitul broaştelor din baltă şi lătratul câinilor.
Noaptea dormeam pe câmp, înfăşurat în gheba unchiului, pe când caii păşteau în preajma noastră, iar unchiul tăcut, „bea" tutun şi căta din când în când la cerul înstelat.
Ziua, pe arşiţă, forfoteam prin crâşma lui moş Anghel, răcoroasă ca o hrubă. Stropeam lutul, măturam, spălam paliare, şi învăţam cum să răsuceşte o canea când vrei să scoţi vin.
— De, mă băiete! îmi zicea unchiul, privindu-mă; eu te-aş păstra lângă mine, dar nu prea e fapt înţelepţesc: când „copchilul" se ştie la neam, îşi ia nasul la purtare şi se strică. Numai printre streini te faci om. -Dar să nu intri slugă la dârloagă! Să cauţi un stăpân „ajuns". Şi să-l slujeşti cu cinste, mă! Să nu „pişti"! „Pişcătura" e lucru rău în negustorie: dă omul îndărăt. -Dacă ţi-e poftă de-un covrig, să te duci drept la stăpânul tău, să te uiţi în ochii lui, cu sufletul deschis şi să-i spui: „Domnule
Vlad, mi-e poftă de-un covrig!" Dacă-ţi dă „un cinci", cumpără covrigul şi mănâncă-l. Dacă nu, rabdă!
* **
Pe-o zi tristă de octombrie, îndată după plecarea mamei la lucru, ieşeam şi eu. Făceam primii mei paşi spre muncă, spre luptă, după o copilărie pe care aş putea s-o numesc răsfăţată, şi eram conştient că anii zburdălniciei fără de griji au luat sfârşit, că sosise momentul de-a veni în ajutorul truditei mele mame. Gândul de a-i uşura sarcina, de a-mi câştiga singur hrana şi îmbrăcămintea, precum şi o mică sumă de bani „pe care să i-o pun în poală", gândul acesta îl nutream de mai bine de un an. Tot timpul când am urmat clasa a patra, mă

uitam zilnic la „băieţii de prăvălie" cu mâinile degerate şi încinşi cu un şorţ de sac, vorbeam adesea cu unii dintre dânşii, le ştiam păsurile şi-i consideram superiori mie:
„Ei îşi câştigă pâinea, îmi ziceam; părinţii lor trebuie să fie mulţumiţi. La anul am să fac şi eu la fel".
Anul acesta dorit, venise. Şi neştiutor de câtă durere se ascundea într-un piept de „băiat de prăvălie" încins cu pestelcă băţoasă, călcam mândru pe Calea Călăraşilor, mândru de „bucuria" pe care aveam să i-o fac mamei, spunându-i că „m-am tocmit".
Nu mergeam la întâmplare. Ştiam precis ce voiam: ochisem de mult o prăvălie care îmi convenea din toate punctele de vedere. Întâi: era crâşmă grecească. (Moş Anghel îmi spusese să intru „la greci, că sunt oameni filotimi, nu ca românul nostru: zgârâie brânză".) Al doilea: crâşmarul nu era însurat. (Aveam groază de nevestele stăpânilor cari băteau pe băieţi şi-i punea să spele scutecele scârnave ale pruncilor.) Şi al treilea: prăvălia era situată în imediata vecinătate a scumpei mele Dunări!
Făceam şi eu nazuri: voiam ca vaca să fie grasă, lăptoasă şi devreme acasă. O întrecusem pe romånca din Ardeal care, trimiţându-şi băiatul la Bucureşti, îl sfătuia:
— Să nu te bagi, maică, la „schiţărie", că umbli cu lucruri „otrăghicioase"; nici la cai, că svârle cu „chicioarele"; ci să intri acolo unde se fac „de halea multe şi mărunte, şi dulci, şi bune de mâncat"!
Mie nu-mi era frică de cai, nici de lucruri otrăvicioase, dar n-aş fi intrat cu nici un chip la băcănii, ori la stămbării, unde băieţii se deşelau cu sute de kilograme de marfă, scoţând dimineaţa, pe trotuar, o jumătate din conţinutul prăvăliei şi băgându-l seara înapoi. Pe lângă această trudă, mai erau obligaţi să răcnească toată ziua după muşterii şi să-i tragă de mânecă, ceea ce n-aş fi făcut nici sub ameninţarea foamei.
E drept că şi meseria de crâşmar, pe care o alesesem, avea o altă trudă, o altă sperietoare: era teribila hrubă, adânc săpată în inima pământului, labirint umed şi fără aer, unde trebuia să te cobori de sute de ori pe zi ca să scoţi unui beţiv „un pahar

cu aburu pă el". Se spunea că adesea, pe la miezul nopţii, stăfiile se ascundeau printre butoaiele acestor beciuri. Ele suflau în lumânarea băieţelului şi-i săreau în spinare. Mulţi copii au fost găsiţi leşinaţi.
Auzisem de toate aceste rele. Moş Anghel, însă, avusese grija să mă previe:
— Nu sunt stăfii! Lumânarea se stinge din lipsă de aer. Caută să întreţii răsuflătorile destupate. Iar ca să nu goneşti mereu în hrubă, păstrează ascuns, în pivniţa de sub prăvălie, un urcior cu vin: coboară-te cu paharul, zăboveşte niţel, ca să creadă muşteriul că te-ai dus în hrubă, şi trânteşte în pahar un strop de sifon, ca să înlocuieşti „presiunea" de la canea. Dar să ai ochi; să nu joci un asemenea renghiu muşteriului care „se cunoaşte"...
Strada Malului, — al cărei nume se poate să se fi schimbat azi, — era, acum treizeci de ani, acel coridor scurt care începe din Calea Călăraşilor, aproape în faţa străzii Sfântului Nicolae, şi se termină la malul Dunării, de unde şi numele. Se afla situată în plin Caràchiù (Karakioi), canier în majoritate grecesc, chefliu şi guraliv, dar nu bătăios ca Atârnaţii şi ca Comorofca, pomeniţi în nuvela Codin*.
Karakioiul mă atrăgea prin voioşia lui pacifică, prin latura-i cosmopolită: când mă plimbam prin Karakioi, ori prin Cetăţuia descrisă în Kira, îmi închipuiam că sunt pe malurile Bosforului, cunoscut din gravuri şi atât de arzător dorit. Greci visători şi berbanţi; turci cu feţe severe; grecoaice sprincenate şi melancolice; „cadâne" indolente, sfioase, privind printre uluci şi gata să-şi coboare vălul aruncat pe creştet: -neamuri străine, plecate după procopseală, dar reduse acum la lupta pentru trai, veşnic muncite de nostalgia patriei, nădăjduind mereu s-o revadă într-o zi şi sfârşind întotdeauna prin jalnice ţindrimuri.
*La Revue Européenne, Mars, Avril et Mai 1924 (n.a.).
Cam pe la mijlocul acestei stradele, trona, ca o regină a zaiafeturilor eroice de altădată, crâşma lui Kir Leonida, reputată prin vinurile şi mâncărurile ei.

Aci îmi era scris să fac cunoştinţă cu primul meu stăpân. Aci aveam să-mi petrec un an şi jumătate de eroică servitudine, să mănânc „pâine străină udată cu lacrimi" şi... să învăţ limba greacă!...
Era pe la opt dimineaţa. Intrai cu îndrăzneală. Miros de rasol şi de ţelină cu carne. Un bucătar bătrân, -mustaţă de antart albă colilie, -da în vânt după treburi. Tejghetarul, -faimosul „tejghetar", oroarea băieţilor de cârciumă, -citea într-o gazetă, dindărătul tejghelei. Doi copilandri, ceva mai în vârstă decât mine, curăţau cartofi pe o masă lungă, încărcată cu tot felul de zarzavaturi: linte, fasole, praz, gutui de făcut cu carne. Ici, colo, pe mese, pahare de vin şi de rachiu, goale. Nici un client. Şi nici Kir Leonida, pe care-l cunoşteam din vedere.
Dădui bună dimineaţa. Tejghetarul mă luă în primire:
— Pă cine cauţi... „mândreţe"?
Pe domnul Leonida.
— Nu-i aici. Da' ce-ai cu el?
— Aş vrea să-i vorbesc...
— Poţi să-mi vorbeşti mie!
Nu, domnule; am să-l aştept.
Găliganul îşi reluă gazeta. Ieşii în stradă. Dacă aş fi ştiut ce fiară crudă se ascundea sub pielea acestui cojan fără inimă, aş fi rupt-o la fugă ca dracul de tămâie.
Câtva timp, mă plimbai îngrijorat: cârciuma avea doi băieţi şi pe tejghetar; cu stăpânul, făceau patru. Se putea foarte bine să nu fiu primit.
Dar grija asta fii imediat spulberată de un alt sentiment cu totul contrariu: mă aflam la capătul dinspre Dunăre al străzii Malului, -punctul cel mai înalt al platoului Brăilei, -şi apariţia vastei privelişti a fluviului-prieten mă făcu să mă cutremur de ideea pierderei apropiate a libertăţii mele. Presimţământ funebru de moarte năprasnică... Groază inexplicabilă... Rupere de echilibru sufletesc... Halucinaţie...
Mi se părea că cineva se ţinea gata să mă înşface şi să mă despartă pe vecie de mama, de lume, de viaţă. Sălciile pletoase ale bălţilor mă tânguiau, mohorâte. Sirenele

vapoarelor şuierau alarmate. Huruitul ghiociurilor din port: glas cobitor. Dunărea mocnea. Picura de ploaie.
Într-o clipă, uitai de truda mamei, căreia voiam să-i viu în ajutor; şi, fără să mai stau la îndoială, o ştersei spre casă! „Acasă"! în tindă, în coşar, în pod, -dar: „acasă"! „La mama"!...
Scoborâi malul mai mult pe-alunecatelea. În port, mă surprinse ploaia. Cum mă aflam printre vagoanele de cereale, sării într-unui gol. Aci, mă pomenii că nu eram singur.
O fetiţă de vreo opt-nouă ani, sta zgribulită pe duşumeaua vagonului şi îşi cosea o sfâşietură a rochiţei ei peticite. Lângă dânsa, un săculeţ cu vreo baniţă de gozuri, o măturică şi un făraş.
Apariţia mea neaşteptată o înlemnise. Nu mai cosea. Mă privea cu ochii sticliţi ai unei pisici îngrozite de câini.
Ca să n-o sperii şi mai tare, şi să n-o fac să fugă pe ploaie, mă oprii la intrarea vagonului. Îi întorsei spatele, făcându-mă că privesc cum plouă.
N-aveam nevoie să ştiu ce-i cu ea, nici s-o iscodesc prea mult. Trăiam doar în lumea ei, şi ştiam, de pe atunci, tot ce se poate şti din mizeria copiilor cu sau fără căpătâi.
Totuşi, din vreme-n vreme o cercetam cu coada ochiului, îşi reluase cusutul. Părul îi cădea pe ochi. Degetele îi erau înmărmurite de frig. Tremura din tot corpul.
Ploaia se oprise. Dând să plec, o întrebai:
— De ce coşi aici? N-ai pe nimeni?
Ea mă privi cu ochi mai încrezători.
— Am mamă... Da' nu mai vede... Şi p-aici, p-între vagoane, mă agăţ mereu, când adun gozuri.
Iar după o clipă, surâzând uşor:
— Tu n-aduni gozuri?
— Ba da... zisei, ruşinat.
Şi am plecat pe fugă. Dar nu „acasă", nu „la mama", -ci drept la crâşmă la Kir Leonida.
* **
Jupânul era acum în prăvălie, proaspăt ras şi frezat, cu mustaţa răsucită ştrengăreşte, cu paltonul aruncat pe umeri, -

holtei, călcând pe al treizecilea an, plin de sănătate, plin de bani.
Râdea zgomotos în tovărăşia a doi prieteni, cu cari sta la un pahar.
Nefiind sigur că voi fi primit, şi cum mă jenam să-i vorbesc faţă de toată lumea, rămăsei peafară, în aşteptarea unui moment prielnic. El ieşi după puţin în uşa prăvăliei şi, văzându-mă aşteptând, mă întrebă:
— Tu m-ai căutat azi-dimineaţă?
— Eu, domnule Leonida.
— Ce vrei ?
— Aş vrea să intru la stăpân la d-ta.
— Să intri la mine?!, făcu el cu mirare. -şi vii, aşa, singur-singurel?!... Băieţii de stăpân sunt aduşi de mână. Ce să vorbesc eu cu tine? -N-ai părinţi?
Kir Leonida privea la om cu mândrie grecească, vorbea răspicat şi fără accent străin, fiind născut în ţară. Tatăl său, bătrân cârcotaş şi încă verde, deschisese crâşma din strada Malului cu zece ani înainte de venirea pe lume a odorului său unic.
Mi-aduc aminte că, deşi copil, am ştiut să miros orgoliul naţional al grecului şi l-am exploatat cu o nebănuită îndemânare: i-am spus că mama e româncă, dar că tatăl meu, mort pe când eram în leagăn, fusese grec. şi precizai: chefalonit! Iar ca să-i speculez şi mai bine îngâmfarea patriotică, adăogai:
— Viu fără ştirea mamei. Vreau să intru la greci şi să învăţ greceşte!...
Că voiam să învăţ greceşte, asta era tot aşa de adevărat cum e adevărat c-aş vrea astăzi să vorbesc toate limbile din lume, -dar că aş fi dat întâietate unei naţii, în dauna ori spre umilirea alteia, de-o asemenea schilodire cerebrală nu m-am făcut vinovat în nici un moment al vieţii mele, nici chiar în copilărie: am fost cosmopolit din născare...
Kir Leonida, gâdilat la infirmitate, se umflă ca un curcan:

— Bine, drăguţule, bine: am să te primesc şi ai să înveţi limba tatălui tău, dar nu pot să stau la tocmeală decât cu mama ta. Vino mâine cu dânsa!...

A plâns biata mamă, în seara acelei zile, până i s-au rupt rărunchii:

— Ce-a folosit că mi-am închis tinereţele..., c-am trăit în văduvie..., c-am muncit ca o roabă, numai şi numai ca să te feresc pe tine de mână străină, -dacă tot pe mână străină a trebuit să intri!... Să nu mai lase Dumnezeu inimă de mamă pe pământ!...

A doua zi, -era tocmai într-o duminică, -ne-am înfăţişat la uşa „străinului". Mama părea bună de pus în coşciug. Mie, mi se zvârcolea inima ca o vrabie în mâna unui copil: mă credeam pe punctul de a fi înmormântat de viu. Mama credea acelaşi lucru.

Explicaţia trebuie căutată nu numai în faptele că: o mamă îşi făcuse un idol din copilul ei, iar acest copil îşi făcuse un idol din dragostea pentru libertate. Mai era ceva: era acea nesuferită teroare care face pe om sclavul părerilor altora, şi care se numeşte gura mahalalei.

„Gura mahalalei" cere unui copil să fie statornic, „cuminte", să rămâie la stăpânul unde a fost dat, nu să umble „din stăpân în stăpân". Să sufere barbaria şi să devie la rându-i barbar. Concepţia asta de slugărnicie a fost, este împinsă de „gura mahalalei" până acolo, că a fost concretizată în faimoasa, în odioasa zicătoare: Palma stăpânului, îngraşă buca slugii".

Trecând pragul crâşmei lui Kir Leonida, eram amândoi, atât eu cât şi mama, conştienţi de teroarea pe care mahalaua o va face să apese pe umerii noştri: intrând la stăpân, trebuia să rămân, să sufăr, să înghiţ şi să n-o dau pe mama „de ruşine". Mama nu trebuia să audă spunându-se că fiul ei, ceea ce se spunea aşa de des de ai altora: "Iar a fugit de la stăpân "!

O, stăpâni! Până şi de sclavii voştri sunteţi susţinuţi în opera voastră de universală robie!

În general, mamele nu sunt prea conştiente de agonia sufletească a copilului care se vede pe cale de a fi întemniţat.

Copilul, însă, -fiinţă încă neîmbâcsită de prejudecăţi şi care se conduce numai prin instincte, simte groapa ce i se deschide în faţa primilor paşi ce-i face în viaţă, se răzvrăteşte în sufletul lui şi contractează o ură înverşunată atât împotriva stăpânului, cât şi a propriei sale familii.
Orice copil e un revoluţionar. Prin el, legile firii calcă în picioare tot ce omul matur a ridicat împotriva lor: morală, prejudecăţi, calcule, interese meschine. Copilul e începutul şi sfârşitul lumii. El singur înţelege viaţa, fiindcă se conformă ei. Ieşit din copilărie, omul devine cel mai dezgustător dintre animale: animalul calculat.
Învăţat-a omenirea asta ceva din tot ce i se spune de veacuri? Tare îmi vine să mă-ndoiesc!
Căci astăzi, ca şi în anul una mie patru sute, nici un stat n-a înţeles ce e viaţa, nici o legislatură n-o apără cu pricepere, bunul plac şi nerozia domnesc mai straşnic ca oricând.
Făptura plăpândă, vibrând de emotivitate, dornică de viaţă, copilul e dat şi azi pe mâna aceloraşi brute, îndopate cu mulţumiri trupeşti, cari îi frâng junghetura de îndată ce le intră pe mâini. Habar n-are stăpânul-animal al acestei lumi, că copilul e setos de lumina zilei, de vântul care bate, de frunza care foşneşte, de ciripitul păsărilor, de libertatea câinilor şi a pisicilor cari umplu străzile, de mirosul ţarinei umede şi de tot ce firea ne-a pus la îndemână, nouă oamenilor, ca să ne facă traiul fericit. Habar n-are bruta-stăpână a inocenţei, că copilăria e cel mai dulce dintre anotimpurile vieţii, şi că numai în vremea copilăriei se pot pune temeliile bunătăţii, fondaţiune menită să suporte lungi ani de luptă, o întreagă uzină de frământări şi de chinuri cari dau omenirea de râpă dacă baza nu e făcută din bunătate.
Şi cum s-ar putea ca baza vieţii să fie bunătatea, când marea majoritate a omenirii îşi petrece copilăria în bătăi şi privaţiuni, în mortificări şi ucigătoare puşcării îngăduite de legi? Cum să nu fie lumea asta plină de oameni răi, de hoţi, de tembeli şi de răsturnători de „ordine", când „ordinea" voastră, o, stăpâni, nu e întemeiată decât pe cruzimi neîngăduite de legile naturii?

Şi voi sunteţi legislatori, -o, căpcăuni ai copilăriei! O, crâşmari, băcani, stămbari, cârnăţari, mari proprietari de glod negru ca inima voastră, -şi voi aveţi academii pline cu vite încălţate! şi voi aveţi catedre de morală; şi biserici cu clopote asurzitoare; şi parlament, care face legi cum ai face o plăcintă, -şi voi habar n-aveţi ce e viaţa, cât ar putea să fie de frumoasă şi cât de groaznic o schingiuiţi!

* **

— Al d-tale e feciorul, lele?

…………………………………………………………………………………………………

Bietule Kir Leonida!… Bieţilor Kiri Leonizi ai vremurilor noastre!... De unde să ştiţi voi ce înseamnă o lele şi un ficior?!… Cum aţi putea voi bănui câte lumi mişună într-o rază de soare; câte lupte se dau într-o gaură cu furnici; câte dureri ascunde o inimă de mamă trudită şi câte daruri se pot naşte într-un suflet de copil!…

…………………………………………………………………………………………………

— O sută de lei pe an; un rând de haine; o pereche de ghete; o pălărie; o zi slobodă la Paşte şi încă una la Crăciun!…

…………………………………………………………………………………………………

Nouăsprezece ceasuri de goană zilnică, adică de la şase dimineaţa, până la unii după miezul nopţii.

Cuvinte aspre, înjurături obscene, palme cu nemiluita.

Şiroaie de lacrimi, suspine de nimeni auzite, visuri spulberate.

Dor de ducă!...

…………………………………………………………………………………………………

Şi cum? Nici o mângâiere? Nici un ochi prietenesc? Nimic care să aline această jalnică copilărie? Ba da.